

ІНШАМОЎНЫЯ ЗАПАЗЫЧАННІ КРЫЛАТЫХ СЛОЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ

А. Д. Цеплякова (г. Магілёў, Беларусь)

Крылатыя словы як лінгвістычная з’ява недастаткова даследаваны ў беларускім мовазнаўстве з тэарэтычнага пункту гледжання. Некаторыя пытанні іх вывучэння закраліся ў працах А.С. Аксамітава, Ф.М. Янкоўскага, І.Я. Лепешава, С.Ф. Івановай, Я.Я. Іванова, С.В. Венідзіктава і інш. З практычнага боку крылатыя словы вывучаны значна лепш. Так, крылатыя словы з іншамоўных крыніц адлюстраваны ў тлумачальным слоўніку “Крылатыя выразы ў беларускай мове” ў дзвюх частках пад рэдакцыяй Я.Я. Іванова (2004) і С.Ф. Івановай (2006). У зборніку “Крылатыя словы і афарызмы” (1960) Ф.М. Янкоўскага апісаны крылатыя словы ўласна беларускага паходжання. Пэўная частка розных паводле паходжання крылатых слоў уключана ў склад шматлікіх фразеалагічных і парэміялагічных слоўнікаў беларускай літаратурнай мовы.

Крылатыя словы ў беларускай літаратурнай мове складаюцца з адзінак як уласна беларускага, так і іншамоўнага паходжання. Пры гэтым іншамоўныя запазычанні складаюць большасць крылатых слоў, што ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, і таму патрабуюць асобнага лексікаграфічнага апісання і навуковага вывучэння.

Адной з актуальных задач сучаснага беларускага мовазнаўства з’яўляецца ўдакладненне паняцця крылатых слоў як спецыфічнай лінгвістычнай з’явы і як моўнай адзінкі, вызначэнне дыферэнцыяльных прымет крылатых слоў, выяўленне колькаснага складу крылатых слоў іншамоўнага паходжання ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, акрэсленне і сістэматызацыя іх тэкставых крыніц, апісанне спосабаў функцыянавання крылатых слоў у маўленні (форм ужывання, функцый, структурных змяненняў у тэксце).

Асноўная мэта даследавання заключаецца ў выяўленні і апісанні колькаснага і якаснага складу, моўных і тэкставых крыніц, спосабаў ужывання іншамоўных крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове. Фактычным матэрыялам даследавання з’яўляецца корпус іншамоўных (акрамя запазычаных з рускай мовы) крылатых слоў (усяго 757 адзінак), атрыманы шляхам фронтальнай выбаркі з мастацкіх твораў, драматургічных і публіцыстычных тэкстаў, мовы перыядычнага друку (465 адзінак), а таксама з парэміяграфічных і фразеаграфічных крыніц.

У выніку праведзенага даследавання было выяўлена наступнае:

1. Крылатыя словы з'яўляюцца спецыфічнай з'явай мовы і маўлення – звышслоўнымі немадэляванымі адзінкамі, якія характарызуюцца наяўнасцю аўтара і/або пэўнай тэкставай крыніцы паходжання (у тым ліку і фальклорнай), узнаўляльнасцю, што абумоўлівае іх устойлівасць, і масавай ужывальнасцю ў маўленні. Крылатыя словы паводле ўласцівых ім дыферэнцыяльных прымет суадносяцца з сумежнымі з'явамі мовы і маўлення (фразеалагізмамі, парэміямі і афарызмамі) толькі часткова. Крылатыя словы могуць пераходзіць у разрад фразеалагізмаў і парэмій, калі страчваюць у масавай свядомасці рэгулярную асацыяцыйную сувязь з аўтарскай крыніцай свайго паходжання. Фразеалагізмы і парэміі здольны пераходзіць у разрад крылатых слоў у тых нешматлікіх выпадках, калі пачынаюць устойліва асацыявацца ў свядомасці носьбітаў мовы з пэўнай асобай і/або пэўным тэкстам як крыніцай свайго паходжання, што звычайна суправаджаецца ўжываннем у іншым моўным асяроддзі ці ў чужой мове. Крылатыя словы і афарызмы знаходзяцца ў адносінах прыватыўнай апазіцыі: дыферэнцыруюцца паводле наяўнасці або адсутнасці вызначальных прымет “крылатасці” або “афарыстычнасці” (некаторыя крылатыя словы могуць быць паводле сваіх зместу і структуры афарыстычнымі, і наадварот, некаторыя афарызмы могуць з цягам часу станавіцца крылатымі).

2. У сучаснай беларускай літаратурнай мове ўсе крылатыя словы паводле свайго паходжання размяжоўваюцца на тыя, што паходзяць з уласна беларускіх крыніц, і тыя, што паходзяць з іншамоўных крыніц. Запазычаныя з іншых моў складаюць пераважную большасць крылатых слоў у сучаснай беларускай мове. Галоўнай мовай-крыніцай запазычаных крылатых слоў з'яўляецца руская мова. Пры гэтым асноўная колькасць тэкставых крыніц запазычаных крылатых слоў у сучаснай беларускай мове не адносіцца да рускамоўных, а належыць або класічным мовам (старажытнагрэчаскай, лацінскай), або сучасным еўрапейскім мовам (англійскай, нямецкай, французскай, а ў адзінкавых выпадках – дацкай, іспанскай, італьянскай, нідэрландскай, польскай, чэшскай) і зрэдку арабскім мовам.

3. Тэкставыя крыніцы іншамоўных крылатых слоў у сучаснай беларускай мове паводле жанравай прыналежнасці складаюць надзвычай гетэрагенную сукупнасць і адрозніваюцца па сваіх квантытатывных параметрах для кожнай з моў, да якіх належыць. Найбольшая колькасць запазычаных крылатых слоў паходзіць з літаратурных твораў на лацінскай і на нямецкай мовах, а таксама фальклорных твораў на старажытнагрэчаскай мове, тэкстаў масавай і вуснай камунікацыі на лацінскай мове, назваў твораў мастацтва на французскай мове. Найбольш прадуктыўнымі мовамі тэкставых крыніц запазычаных крылатых слоў у сучаснай беларускай мове з'яўляюцца лацінская і нямецкая мовы, з якіх паходзіць каля паловы ўсіх іншамоўных крылатых слоў.

4. Рэгулярная асацыяцыйная сувязь запазычаных крылатых слоў у моўнай свядомасці з іх тэкставымі крыніцамі можа быць простаю і ўскладненай, што залежыць ад дынамічнага характару сувязі крылатых слоў з крыніцамі свайго паходжання. Крылатыя словы могуць суадносіцца з больш чым адной тэкставай крыніцай у тых выпадках, калі першакрыніца забылася ў масавай свядомасці або калі яе ўвогуле немагчыма дакладна вызначыць. Суадносіны крылатых слоў з больш чым адной тэкставай крыніцай іх паходжання размяжоўваюцца на другасныя (калі тэкставая крыніца, якая асацыіруецца ў свядомасці носьбітаў мовы з пэўным крылатым словам, не з'яўляецца арыгінальнай) і комплексныя (калі пэўнае крылатае слова асацыіруецца ў свядомасці носьбітаў мовы адразу з некалькімі тэкставымі крыніцамі, сярод якіх немагчыма дакладна вызначыць арыгінальную першакрыніцу).

5. Формы і функцыі ўжывання запазычаных крылатых слоў у маўленні дыферэнцыруюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове паводле свайго прадуктыўнасці. Іншамоўныя крылатыя словы могуць ужывацца ў тэксце або на мове арыгінала, або на беларускай мове мове, або адначасова і на мове арыгінала, і на беларускай мове. Найбольш прадуктыўнай формай ужывання іншамоўных крылатых слоў з'яўляецца ўжыванне толькі на беларускай мове (гэта тлумачыцца іх запазычаннем не непасрэдна з тэкстаў на мове арыгіналу, а праз рускую мову, што адбываецца, у прыватнасці, на спосабах перакладу або перадачы запазычаных крылатых слоў). Асноўнымі паводле прадуктыўнасці функцыямі іншамоўных крылатых слоў у сучаснай беларускай мове з'яўляюцца арнаментальная і інтэртэкстуальная, што абумоўлена актуалізацыяй фонавай семантыкі крылатых слоў як элементаў міжкультурнай камунікацыі.

6. Большая частка запазычаных крылатых слоў так ці інакш змяняецца (трансфармуецца) пры ўжыванні ў маўленні. Такія змяненні размяжоўваюцца на структурныя (мадальныя, сінтаксічныя, марфалагічныя) і інтэртэкстуальныя. Інтэртэкстуальныя змяненні не маюць рэгулярнага набору прыёмаў і не вядуць да ўтварэння аднатыпных (парадыгматычных) форм крылатых слоў у маўленні, паколькі прызначаны толькі для перадачы зместу крылатых слоў шляхам індывідуальна-аўтарскага выкарыстання тых ці іншых іх асобных кампанентаў, якія аб гэтым змесце сімвалізуюць у межах дадзенага тэксту. Структурныя змяненні маюць парадыгматычны характар, таму што заснаваны на рэгулярным выкарыстанні адных і тых жа трансфармацыйных прыёмаў (і іх камбінацый) у адных і тых жа кантэкстах. Структурныя змяненні з'яўляюцца тыповым спосабам ужывання крылатых слоў у маўленні (колькасна значна перавышаюць інтэртэкстуальныя), падпадаюць моўнаму мадэляванню (г. зн. ізаморфныя змяненням слоў,

фразеалагізмаў і парэмій у маўленні), што пераканаўча сведчыць аб прыналежнасці крылатых слоў да ўласна лінгвістычных адзінак.

Вынікі даследавання ўкаранены ў вучэбны працэс на факультэце замежных моў МДУ імя А.А. Куляшова ў межах вучэбнай дысцыпліны па выбару “Крылатыя выразы ў германскіх і славянскіх мовах”.